

Міністерство освіти і науки України
Вінницький державний педагогічний університет
імені Михайла Коцюбинського

НАУКОВІ ЗАПИСКИ

**Вінницького державного педагогічного університету
імені Михайла Коцюбинського**

Серія: Педагогіка і психологія

№ 59 • 2019 р.

Вінниця

Ministry of Education and Science of Ukraine
Vinnytsia State M.Kotsyubynskyi Pedagogical University

SCIENTIFIC ISSUES

OF

Vinnytsia state M.Kotsyubynskyi pedagogical university

Section: Pedagogics and Psychology

№ 59 • 2019

Vinnytsia

НАУКОВІ ЗАПИСКИ

Вінницького державного педагогічного університету
імені Михайла Коцюбинського. Серія: педагогіка і психологія
№ 59 • 2019 р.

Рекомендовано до друку рішенням вченої ради
Вінницького державного педагогічного університету
імені Михайла Коцюбинського від 10 жовтня 2019 р. (протокол № 3)

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ

Коломієць А. М. – Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського, проректор з наукової роботи; доктор педагогічних наук, професор (головний редактор).

Шахов В. І. – Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського, професор кафедри психології і соціальної роботи; доктор педагогічних наук, професор (відповідальний редактор).

Акімова О. В. – Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського, завідувач кафедри педагогіки і професійної освіти; доктор педагогічних наук, професор (заст. відповід. редактора).

Галузяк В. М. – Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського, професор кафедри педагогіки і професійної освіти; кандидат психологічних наук, доцент (відповідальний секретар).

Лазаренко Н. І. – Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського, ректор; кандидат педагогічних наук, професор.

Гуревич Р. С. – Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського, директор Навчально-наукового інституту педагогіки, психології і підготовки фахівців вищої кваліфікації; доктор педагогічних наук, професор, дійсний член НАПН України.

Гусак П. М. – Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки, завідувач кафедри соціальної педагогіки та педагогіки вищої школи; доктор педагогічних наук, професор.

Мазур Пьотр – Вища Державна Професійна Школа м. Хелм, завідувач кафедри педагогіки, доктор габілітований, професор (Польща).

Паламарчук О. М. – Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського, завідувач кафедри психології і соціальної роботи; доктор психологічних наук, професор.

Гурал-Пулрле Йоланта – Старопольська школа вища в м. Кельце, проректор з міжнародних зв'язків; доктор габілітований, професор надзвичайний (Польща).

Шпортун О. М. – Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського, доцент кафедри психології і соціальної роботи; доктор психологічних наук, доцент.

Шурек-Борута Аліна – Університет Шльонський у Катовіце, керівник закладу суспільної педагогіки та міжнародної освіти; доктор габілітований, професор (Польща).

Коломієць Д. І. – Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського, професор кафедри технологічної освіти, економіки і безпеки життєдіяльності; кандидат педагогічних наук, доцент.

Громов Є. В. – Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського, старший викладач кафедри педагогіки і професійної освіти; кандидат педагогічних наук, доцент.

Літературний редактор: В.В. Богатько

Комп'ютерна верстка: Н.Р. Опушко

Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: педагогіка і психологія. – 2019. – Випуск 59. – 172 с.

У збірнику вміщені наукові статті з актуальних проблем сучасної педагогіки та психології, в яких розкриваються питання дидактики, теорії і методики виховання, професійної освіти, соціальної педагогіки, порівняльної педагогіки, історії педагогіки, педагогічної психології.

Свідоцтво про реєстрацію КВ № 8412 видане Міністерством юстиції України 06.02.2004 р.

Збірник є науковим фаховим виданням (затверджено наказом МОН України № 1222 від 07.10.2016 р.)

ББК 74. 00+88. 40+88. 840

Н 34

SCIENTIFIC ISSUES

of Vinnytsia State M.Kotsyubynskyi Pedagogical University

Section: Pedagogics and Psychology

№ 59 • 2019

Recommended for publication by the decision of the Academic Council of
Vinnytsia State M.Kotsyubynskyi Pedagogical University
10 october 2019 (proceedings № 3)

EDITORIAL BOARD

Editor-in-chief: Prof. Dr. Alla M. Kolomiets, Vinnytsia State M.Kotsyubynskyi Pedagogical University (Ukraine)

Executive editor: Prof. Dr. Volodymyr I. Shakhov, Vinnytsia State M.Kotsyubynskyi Pedagogical University (Ukraine)

Prof. Dr. Olha V. Akimova, Vinnytsia State M.Kotsyubynskyi Pedagogical University (Ukraine)

Executive secretary: As. Prof. Dr. Vasyl M. Haluziak, Vinnytsia State M.Kotsyubynskyi Pedagogical University (Ukraine)

As. Prof. Dr. Nataliia I. Lazarenko, Vinnytsia State M.Kotsyubynskyi Pedagogical University (Ukraine)

Prof. Dr. Roman S. Hurevytch, Vinnytsia State M.Kotsyubynskyi Pedagogical University (Ukraine)

Prof. Dr. Petro M. Husak, Lesya Ukrainka Eastern European National University (Ukraine)

Prof. Dr. Piotr Mazur, The State School of Higher Education in Chelm (Poland)

Prof. Dr. Olha M. Palamarchuk, Vinnytsia State M.Kotsyubynskyi Pedagogical University (Ukraine)

Prof. Dr. Gyrál-Pylrola Jolanta – Old Polish University in Kielce (Poland)

As. Prof. Dr. Oksana M. Shportun, Vinnytsia State M.Kotsyubynskyi Pedagogical University (Ukraine)

Prof. Dr. Alina Szczurek-Boruta, University of Silesia, (Poland)

As. Prof. Dr. Yevhen V. Hromov, Vinnytsia State M.Kotsyubynskyi Pedagogical University (Ukraine)

As. Prof. Dr. Dmytro I. Kolomiets, Vinnytsia State M.Kotsyubynskyi Pedagogical University (Ukraine)

Text editors: Valentyna V. Bohatko

Technical editor: Nadiya R. Opushko

The Scientific Issues of Vinnytsia State M. Kotsyubynskyi Pedagogical University. Section: Pedagogics and Psychology. – 2019. – Issue 59. – 172 p.

The volume contains scientific articles on relevant issues of modern pedagogy and psychology, which reveal questions of didactics, theory and methodology of education, vocational training, social pedagogy, comparative pedagogy, history of education, educational psychology.

Certificate of registration KB № 8412 issued by the Ministry of Jurisdiction of Ukraine 06.02.2004.

Edition is included in the list of scientific professional publications of Ukraine by the Ministry of Education and Science of Ukraine # 1222 of 07.10.2016.

DOI 10.31652/2415-7872-2019-59-9-169

ББК 74.00+88.40+88.840

Н 34

ISSN 2415-7872

© Authors, 2019

ЗМІСТ

ДИДАКТИКА

К. П. БАБЕНКО. АКТИВІЗАЦІЯ НАВИЧОК СПІЛКУВАННЯ АНГЛІЙСЬКОЮ МОВОЮ ЗАСОБАМИ НАОЧНОСТІ У СТУДЕНТІВ 1-2 КУРСІВ ЗАКЛАДУ ВИЩОЇ ОСВІТИ.....	9
О. В. ЗАРІЧНА, Л. В. МЕЛЬНИК, Т. В. САВЧУК. ПРОБЛЕМНІ СИТУАЦІЇ ЯК ДІАЛОГІЧНЕ СЕРЕДОВИЩЕ У НАВЧАННІ ІНОЗЕМНОЇ МОВИ ЗА ПРОФЕСІЙНИМ СПРЯМУВАННЯМ	14
М. В. САПОГОВ. СМАРТ-ТЕХНОЛОГІЇ ЯК ОСВІТНІЙ КОНТЕНТ У ПРОЦЕСІ ІНФОРМАТИЗАЦІЇ ВИЩОЇ ПЕДАГОГІЧНОЇ ШКОЛИ.....	19
М. О. СТАХОВА. СОЦІОКУЛЬТУРНИЙ КОМПОНЕНТ ІНШОМОВНОЇ КОМУНІКАТИВНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ.....	23

ТЕОРІЯ ВИХОВАННЯ

М. В. КОНДРАТОВА. ВИХОВНЕ СЕРЕДОВИЩЕ КОЛЕДЖУ БУДІВНИЦТВА ТА АРХІТЕКТУРИ ЯК ФАКТОР РОЗВИТКУ ЦІННІСНОГО СТАВЛЕННЯ ДО ПРАЦІ У СТУДЕНТІВ	28
Е. К. КУЦИН. РОЛЬ ТЕАТРАЛЬНО-ДРАМАТИЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ У РОЗВИТКУ МОЛОДШОГО ШКОЛЯРА.....	33
О. В. СТОЛЯРЕНКО, О. В. СТОЛЯРЕНКО. СОЦІАЛЬНІ ДЕТЕРМІНАНТИ У ФОРМУВАННІ МОРАЛЬНОЇ СВІДОМОСТІ МАЙБУТНЬОГО УЧИТЕЛЯ.....	38

ПРОФЕСІЙНА ОСВІТА

В. М. ГАЛУЗЯК. КОНЦЕПТУАЛЬНІ ПІДХОДИ ДО РОЗВИТКУ ЛІДЕРСЬКОГО ПОТЕНЦІАЛУ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ	44
С. І. ГУБІНА. САМОРЕГУЛЯЦІЯ ПЕДАГОГІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ЗАСОБАМИ АРТ-ТЕРАПІЇ	52
К. О. ДАНИЛИШИНА. ВИКОРИСТАННЯ СИТУАЦІЙНОГО МОДЕЛЮВАННЯ З РЕАЛІЗАЦІЄЮ В КОМП'ЮТЕРНО ОРІЄНТОВАНОМУ СЕРЕДОВИЩІ В ПІДГОТОВЦІ МАЙБУТНІХ ПЕДАГОГІВ ПРОФЕСІЙНОГО НАВЧАННЯ	57
Р. О. ДОБРОВОЛЬСЬКА. ВИКОРИСТАННЯ ТЕХНОЛОГІЇ МУЗИЧНО-ПЕДАГОГІЧНОГО ПРОЕКТУВАННЯ У ФОРМУВАННІ ГОТОВНОСТІ МАЙБУТНЬОГО ВЧИТЕЛЯ МУЗИЧНОГО МИСТЕЦТВА ДО ОРГАНІЗАЦІЇ МУЗИЧНО-ЕСТЕТИЧНОГО ПРОСТОРУ ШКОЛИ.....	64
В. В. КАПЛІНСЬКИЙ. НАУКОВО-ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОБЛЕМИ ПРОФЕСІЙНОГО СТАНОВЛЕННЯ МАЙБУТНЬОГО ВЧИТЕЛЯ В ПРОЦЕСІ ЗАГАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНОЇ ПІДГОТОВКИ.....	70
В. І. МАЙКОВСЬКА. АНАЛІЗ СУЧАСНИХ НАУКОВИХ ПІДХОДІВ ДО ФОРМУВАННЯ ПІДПРИЄМНИЦЬКОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ СФЕРИ ОБСЛУГОВУВАННЯ... ..	76
О. С. МОСКОВЧУК. СТРУКТУРНО-ФУНКЦІОНАЛЬНА МОДЕЛЬ ФОРМУВАННЯ СОЦІАЛЬНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ СТУДЕНТІВ-МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ У ПРОЦЕСІ ДІЯЛЬНОСТІ СТУДЕНТСЬКОГО САМОВРЯДУВАННЯ	82
Н. Р. ОПУШКО, Н. І. КОСТЕНКО. АКТУАЛЬНІСТЬ ЗАСТОСУВАННЯ КОМПЕТЕНТНІСНОГО ПІДХОДУ В ПРОФЕСІЙНІЙ ОСВІТІ	87
В. А. ПАПУШИНА. МЕТОДОЛОГІЧНІ ПІДХОДИ ТА ПРИНЦИПИ ФОРМУВАННЯ ЕСТЕТИЧНОЇ КУЛЬТУРИ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ І ЛІТЕРАТУРИ В ПРОЦЕСІ ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ.....	92
С. С. ПУГАЧ. ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ ПРАВОВОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ФАХІВЦІВ З ОБЛІКУ Й ОПОДАТКУВАННЯ В СИСТЕМІ ПІСЛЯДИПЛОМНОЇ ОСВІТИ	98

І. Л. ХОЛКОВСЬКА. ФОРМУВАННЯ КОМУНІКАТИВНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ НА ОСНОВІ РЕФЛЕКСИВНОГО ПІДХОДУ	103
--	-----

СОЦІАЛЬНА ПЕДАГОГІКА

І. Г. САРАНЧА. СТАВЛЕННЯ ПРАЦІВНИКІВ ПОЛІЦІЇ ТА СУДДІВ ДО ОСІБ ІЗ ІНВАЛІДНІСТЮ.....	110
Я. С. СЛУЦЬКИЙ. ОСОБЛИВОСТІ АКУЛЬТУРАЦІЇ ТА ІНКУЛЬТУРАЦІЇ ЯК ЕЛЕМЕНТІВ СИСТЕМИ СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНОГО СУПРОВОДУ ІНОЗЕМНОГО СТУДЕНТА	114
З. С. САВЧУК, Н. К. ФРІАУФ. ТЕОРЕТИЧНИЙ АСПЕКТ СОЦІАЛЬНОЇ ПРОФІЛАКТИКИ ЖОРСТОКОГО ПОВОДЖЕННЯ З ДІТЬМИ В СІМ'Ї.....	121

ПОРІВНЯЛЬНА ПЕДАГОГІКА

О. Б. ДАНИЛЕНКО. ОСОБЛИВОСТІ ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ СУДНОВОДІВ У ПЛІМУТСЬКОМУ УНІВЕРСИТЕТІ (ВЕЛИКА БРИТАНІЯ).....	129
М. Ю. КАДЕМІЯ, В. М. КОБИСЯ, А. П. КОБИСЯ. ДОСВІД КРАЇН СВІТУ ЩОДО ЗДІЙСНЕННЯ ДУАЛЬНОЇ ОСВІТИ: ПЕРЕВАГИ ТА ПРОБЛЕМИ.....	136
Д. І. КОЛОМІЄЦЬ, О. А. ШВЕЦЬ. ХАРАКТЕРНІ ОСОБЛИВОСТІ ДУАЛЬНОЇ ДИЗАЙН-ОСВІТИ В НІМЕЧЧИНІ	140

ПСИХОЛОГІЯ

А. М. КИЛІВНИК, В. М. ПЕДОРЕНКО, Б. О. ЗАВОРОТНИЙ. ОСОБЛИВОСТІ НЕФОРМАЛЬНИХ СТОСУНКІВ ПІДЛІТКІВ В УМОВАХ СОЦІАЛЬНИХ ЗМІН.....	145
Л. І. КОЛОМІЄЦЬ, Г. Б. ШУЛЬГА. ПСИХОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ ПРОФЕСІЙНОЇ РЕФЛЕКСІЇ МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ ІЗ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ.....	152
В. І. ШАХОВ, О. І. ВЛАДИЧУК. СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНІ ПРИЧИНИ ВИНИКНЕННЯ ІНТЕРНЕТ-ЗАЛЕЖНОСТІ У СТАРШОКЛАСНИКІВ.....	159
В. В. ШАХОВ. ПОПЕРЕДЖЕННЯ МІЖСОБИСТІСНИХ КОНФЛІКТІВ ЯК ЧИННИК УСПІШНОЇ СОЦІАЛІЗАЦІЇ СТУДЕНТІВ.....	164
Наші автори	170

діяльність, оцінка своїх можливостей, розуміння значущості власного внеску в кінцевий результат), інтелектуально-пізнавальної (оволодіння спеціальними знаннями, розвиток уваги, уяви і мислення). Методично правильна організація театральнo-драматичної діяльності дозволяє розкрити потенційні можливості кожної дитини, виховує інтерес і любов до мистецтва, розвиває творчі і художні здібності, тим самим допомагає ефективніше формувати емоційні, моральні і пізнавальні якості дітей.

Література

1. Абрамян В. Театральна педагогіка / В. Абрамян. – К. : Лібра, 2006. – 256 с.
2. Анджейчак А. Психолого-педагогічні умови формування творчої особистості дитини в освітньо-виховних закладах / А.Анджейчак // Обдарована дитина. – 2011. – № 5. – С. 8–13
3. Бех І.Д. Особистісно зорієнтоване навчання / І.Д. Бех. – К. : ІЗТН, 2008. – 203 с.
4. Бібік Н. М. Формування пізнавальних інтересів молодших школярів: Монографія / Н.М.Бібік. – К., 2012. – 200 с.
5. Вербицька С. М. Розвиток літературно-естетичної творчості молодших школярів / С.М.Вербицька. – К., 2014. – 112 с.
6. Савченко О. Сучасний урок у початкових класах / О.Савченко. – К.: Магістр, 2016. – 156 с.

References

1. Abramian V. Teatralna pedahohika / V. Abramian. – K. : Libra, 2006. – 256 s.
2. Andzheichak A. Psykholoho-pedahohichni umovy formuvannia tvorchoi osobystosti dytyny v osvitno-vykhovnykh zakladakh / A.Andzheichak // Obdarovana dytna. – 2011. – # 5. – S. 8–13
3. Bekh I.D. Osobystisno zoriientovane navchannia / I.D. Bekh. – K. : IZTN, 2008. – 203 s.
4. Bibik N. M. Formuvannia piznavalnykh interesiv molodshykh shkoliariv: Monohrafiia / N.M.Bibik. – K., 2012. – 200 s.
5. Verbytska S. M. Rozvytok literaturno-estetychnoi tvorchosti molodshykh shkoliariv / S. M.Verbytska. – K., 2014. – 112 s.
6. Savchenko O. Suchasnyi urok u pochatkovykh klasakh / O.Savchenko. – K.: Mahistr, 2016. – 156 s..

УДК 378.091.212.3-048.23

DOI 10.31652/2415-7872-2019-59-38-43

СОЦІАЛЬНІ ДЕТЕРМІНАНТИ У ФОРМУВАННІ МОРАЛЬНОЇ СВІДОМОСТІ МАЙБУТНЬОГО УЧИТЕЛЯ

О. В. Столяренко

orcid.org/0000-0002-1899-8089

О. В. Столяренко

orcid.org/0000-0001-7080-0626

У статті звертається увага на необхідність підвищення рівня моральної зрілості сучасної молоді, що зумовлює актуальність виявлення ефективних педагогічних умов формування моральної свідомості студентів. Доводиться, що особливої гостроти ця проблема набуває у контексті підготовки майбутніх педагогів, для яких високий рівень моральної свідомості є показником професійної придатності та передумовою успішного виховання школярів на засадах гуманістично-зорієнтованої суб'єкт-суб'єктної стратегії педагогічної взаємодії.

Ключові слова: моральна свідомість, соціальні детермінанти формування моральної свідомості, суб'єкт-суб'єктна стратегія педагогічної взаємодії, педагогічна підтримка, виховне середовище.

SOCIAL FEATURES OF FUTURE TEACHERS' MORAL CONSIDERATIONS FORMATION

O. Stoliarenko, O. Stoliarenko

The article covers the urgent problem of increasing the level of modern youth's moral development, which courses the necessity of defining effective pedagogical conditions for the formation of students' moral considerations. The article proves the fact of future teachers' moral awareness (as an indicator of professional suitability and a human-centered subject-to-subject strategy of pedagogical interaction) training process being very acute and important. Radical changes in social life, rethinking of socio-cultural values, changes of social ideological tendencies provoke social apathy, pragmatism, nihilistic attitude to moral values of modern youth. Consequently it requires searching new pedagogical approaches to the moral education of students. The teacher himself has a great impact on the efficiency of educational process, students' educational level, the formation of their civil, spiritual and moral values. The article presents both theoretical and applied study of pedagogical conditions of students' moral considerations formation at higher educational establishments: pedagogical support of students in their moral self-esteem; engaging them in group discussions on moral and ethical topics based on examples from literature

and real life situations; creating the educational environment within the student group enhancing students' moral concepts and values learning process; the use of active learning forms of educational interaction that present moral considerations not corresponding to their current level of moral development. The criteria and levels of students moral consciousness are defined; social features of this process are characterized.

Keywords: *moral consciousness, social features of moral consciousness formation, subject-to-subject strategy of pedagogical interaction, pedagogical support, educational environment.*

Проблеми виховання особистості, формування моральної свідомості молоді людини завжди привертала увагу дослідників. Особливо сьогодні, коли відбуваються докорінні зміни суспільного життя, переосмислюються соціокультурні цінності, ці питання набувають особливої актуальності. Зміна ідеологічних орієнтацій суспільства часто супроводжується наростанням у молодіжному середовищі соціальної апатії, прагматизму, нігілістичного ставлення до моральних цінностей. У процесі становлення особистості відбуваються суттєві трансформації соціальної ситуації розвитку та виникають важливі когнітивні передумови становлення моральної свідомості: абстрактно-поняттєве, критичне мислення, рефлексія, прогностичні здібності, теоретичні інтереси, самоідентифікація. Для багатьох молодих людей характерна внутрішня суперечливість моральної свідомості, в якій ригоризм (моральний педантизм, прямолінійність у дотриманні моральних принципів поведінки) і категоричність оцінок парадоксальним чином поєднуються з демонстративним скепсисом і сумнівами в загально визнаних етичних нормах. Молоді люди, в яких не сформувалася стійка система цінностей, легко скочуються до морального релятивізму: якщо все відносно, значить все дозволено. А це вимагає пошуку нових педагогічних підходів до морального виховання студентської молоді. Адже саме від учителя залежатиме ефективність виховного процесу, стан вихованості учнів, формування у них громадянських і духовно-моральних цінностей.

Метою нашого дослідження стало виявлення, теоретичне обґрунтування й перевірка педагогічних умов формування моральної свідомості студентів закладів вищої педагогічної освіти. А також ми висунули завдання охарактеризувати соціальні детермінанти протікання цього процесу.

Вагомий внесок у дослідження проблем формування моральної свідомості особистості зробили такі науковці, як І. Бех, О. Богданова, А. Бойко, М. Боришевський, О. Вишневецький, І. Зязюн, О. Киричук, Г. Костюк, В. Сухомлинський, Н. Щуркова. Окремі аспекти проблеми формування моральної свідомості розглядалися в дослідженнях моральної оцінки та оцінних міркувань (С. Ангелов, В. Василенко, О. Глущенко, Т. Драгунова, В. Мясішев, Н. Фокіна), стійких форм і мотивів поведінки особистості (М. Бобнева, Л. Божович, А. Зосимовський, Т. Коннікова, Л. Славіна, В. Чудновський, С. Якобсон), закономірностей формування моральних переконань (О. Богданова, М. Боришевський, І. Краснобаєв, А. Ситникова, Л. Рувинський). У деяких дослідженнях, виконаних протягом останнього часу, розглядаються питання морального виховання студентської молоді: соціально-педагогічні умови формування морально-етичної культури майбутніх керівників (В. Діуліна), майбутніх учителів (Л. Москальова); педагогічні умови формування правової свідомості майбутніх учителів (Я. Кічук, І. Романова), соціально-педагогічні умови становлення самооцінки особистісних моральних якостей студентів медучилищ (М. Нарійчук). У теоретичному обґрунтуванні дослідження ми спиралися на концепцію особистісно зорієнтованого виховання (Г. Балл, І. Бех, Г. Бондаревська, М. Боришевський, О. Киричук, С. Подмазін), діяльнісний підхід до розвитку особистості (В. Ананьєв, Л. Виготський, О. Леонтєв, С. Максименко, О. Запорожець, В. Давидов, С. Рубінштейн), когнітивно-еволюційну теорію морального розвитку особистості (Л. Кольберг, Г. Гілліган); концепцію педагогічної підтримки особистості (О. Газман, Н. Іванова, Н. Михайлова, Т. Фролова, С. Юсфін), теорію моделювання гуманістичних виховних середовищ (В. Караковський, Ю. Мануйлов, Л. Новикова, Н. Селиванова, В. Семенов), концепції самовиховання особистості (Г. Ковальов, А. Кочетов, Л. Рувинський, Ю. Орлов).

Звичайно, під моральністю ми розуміємо таке етичне поняття, яке виступає характеристикою особливого виду практичної діяльності і поведінки людей, що мотивується моральними ідеалами, переконаннями, нормами та принципами [1, с. 295]. Свідомість – властивий людині спосіб ставлення до світу через суспільно вироблену систему знань. Саме завдяки їй людина накреслює більш чи менш віддалену мету своєї діяльності, регулює свою поведінку, впливає на інших [1, с. 415].

Ми здійснили аналіз різних підходів до трактування сутності моральної свідомості як філософського і психолого-педагогічного поняття, визначили основні концепції морального розвитку особистості, з'ясували особливості когнітивно-еволюційного підходу до формування моральної свідомості студентів. Вона становить раціональну основу морального життя людини, що дозволяє їй здійснювати ті або інші вчинки свідомо, з розумінням їх необхідності та доцільності. Індивідуальна моральна свідомість є вищою формою психічного відображення соціальних стосунків, в якій виявляється ставлення особистості до моральних норм суспільства, а також осмислюється особистий досвід і формується готовність до моральної поведінки. У трактуванні змісту поняття «моральна свідомість» існує два підходи: широкий, що полягає в розумінні моральної свідомості як єдності моральних знань, почуттів і способів поведінки

(А. Малихін, В. Плахтій). У другому (вузькому) підході моральна свідомість розглядається як система моральних уявлень, понять і способів морального мислення, які виступають раціональною основою моральної поведінки особистості (А. Зосимовський, Л. Кольберг, І. Харламов). Другий, на нашу думку, точніше відображає сутність поняття і дозволяє виділити в її структурі такі компоненти: моральні уявлення і поняття; мислительські операції розпізнавання, аналізу та розв'язання моральних проблем; моральні цінності, які відображають особистісне ставлення до моральних норм і виступають критеріями оцінювання поведінки. На підставі такого аналізу ми уточнили сутність поняття. «Моральна свідомість» – складна, інтегративна особистісна якість, що синтезує моральні поняття, цінності та способи морального мислення, які визначають загальний підхід до розв'язання особистістю моральних проблем, а також її здатність до моральної саморегуляції й вибору адекватних способів поведінки в ситуаціях соціальної взаємодії. В основі більшості психолого-педагогічних підходів до формування моральної свідомості особистості лежить ідея інтеріоризації суспільних моральних понять і цінностей, які стають елементами внутрішньої мотиваційно-ціннісної системи особистості [3]. При цьому інколи недостатньо враховується суб'єктна активність особистості в процесі становлення структур її індивідуальної моральної свідомості. Особистість нерідко розглядається як пасивний реципієнт соціальних впливів, який лише сприймає і засвоює нормативний комплекс зовнішніх моральних вимог. Більш глибоко проблема формування моральної свідомості як раціональної основи поведінки особистості розглядається в когнітивно-еволюційній концепції (Ж. Піаже, Л. Кольберг, Г. Гілліган, Дж. Гіббс), філософською основою якої є розуміння моралі як справедливості, що ґрунтується на взаємній повазі до гідності кожної людини [4; 5]. Важливою для цього підходу є теза про неможливість розвитку моральної свідомості шляхом одного лише засвоєння моральних норм і формування відповідних навичок поведінки. Особистість має не просто оволодіти певними моральними знаннями, а навчитися самостійно осмислювати моральні поняття, розпізнавати й аналізувати моральні проблеми, приймати адекватні рішення в ситуаціях морального вибору.

Соціальні детермінанти визначають моральний розвиток молодого людини. Соціологія моралі – наука про ціннісні пріоритети соціуму, що зумовлені культурно-історичною стратифікацією суспільства, виробничою діяльністю, типами економічних відносин, ступенем зрілості владних еліт. Центром дослідження соціології моралі виступають носії цінностей – групи, структуровані за типом моральної свідомості. Ціннісний світ визначає сенс життя, зрозумілий і близький кожному як у закритому, так і відкритому суспільстві. Вони накладаються, як координативна сітка на соціальні групи, соціальні інститути, а динаміка самих типів – на соціальні процеси, що дозволяє робити висновки про межі зміни моральної свідомості соціуму [6, с. 172]. Ідеї, використані в дослідженнях С. Парамонової, викликають сумнів [2, с. 5]. В основі підходу лежить думка про поширення типів моральної свідомості в різних соціальних групах. Наведемо приклад деяких із них. Комунікатор – тип, що характеризується пріоритетом колективістських цінностей над індивідуалістичними. Прагматик – діяльний тип, який найчастіше в суспільному і особистому житті керується необхідністю отримання безпосередньої користі. У нормах взаємин він дотримується принципу еквівалентності взаємної подяки, тому його життєвий принцип: «Ти – мені, я – тобі». Динаміка моральної свідомості значною мірою показала залежність відмінностей від статі, походження, вікових змін, а також – від сімейного стану і економічного статусу особистості. У меншій мірі виявилася кореляція між професіями, рівнем освіти і типом моральної свідомості. Тут залежності носять більше ступенів варіації. Також виявлена залежність моральної свідомості від системи соціальних відносин у колективі в ситуації соціально-історичних змін суспільства. Проте набагато поширеніший підхід – не типологічний, який сам по собі пов'язаний з великими труднощами як методологічного, так і методичного характеру, а виявлення якісних і кількісних показників, за якими соціальні групи відрізняються між собою.

Для реалізації власного дослідження були відібрані цінності і принципи моралі, які мають відношення до міжособистісних, і які зустрічалися в працях відомих авторів, представників більшості філософських напрямків і шкіл як Заходу, так і Сходу [5]. Етичні принципи були представлені у вигляді висловлювань, які відповідають на питання: чому необхідно поводити себе морально? У результаті відбору до списку опитувальника увійшли переформульовані для оцінки респондентами власних мотивів поведінки дескриптори. Вони представлені в таблиці 1 у вигляді перерахованих факторів. У процесі опитування респондентів (учасників двох різних груп студентів) просили відповісти, «що спонукає їх поводити себе порядно, морально (тобто говорити правду, тримати слово, допомагати іншим людям, не зраджувати, не мстити за образи)», а також обрати до п'яти відповідей із запропонованого списку.

Перше місце в групі 1 зайняв дескриптор 15-го чинника, умовно названого «внутрішній борг». Його вибрала майже половина опитаних (43,0%). На другому місці опинився дескриптор 6-го фактора – «рольова поведінка» (28,9%), на третьому – дескриптор 3-го чинника (23,6%). Четверте місце дісталось дескриптору 1-го чинника – «борг перед оточуючими» (23,1 %), а п'яте і шосте місця поділили дескриптори 9-го і 12-го чинників – «суспільний гомеостаз» (21,7%) і «релігійність» (21,7%). Так само розподілилися місця по групі 2. Як випливає з наведених результатів, головне місце в обґрунтуванні

необхідності поводитися етично у опитаних зайняли мотиви, що поміщають в центр моральної мотивації не стільки інших людей або суспільство в цілому, скільки самого індивіда – суб'єкта дії. Іншими словами, з погляду опитаних, поводитися етично треба перш за все заради себе самого, а вже потім ради соціального оточення.

Таблиця 1

Дескриптори для оцінювання мотивів поведінки

№	Назва дескриптора	Група 1	Група 2
1	Навколишні люди гідні поваги	23,1 %	24,5 %
2	Аморальність для мене огидна	18,1 %	15,5 %
3	Так прийнято поступати	23,6 %	26,5 %
4	Людина моральна від народження	13,5 %	12,7 %
5	На зло мені відплатять злом	12,0 %	18,2 %
6	Я не повинен втрачати власну гідність	28,9 %	24,7 %
7	Я сам отримую від цього задоволення	11,9 %	13,8 %
8	Інакше суспільство може деградувати	8,5 %	9,7 %
9	Всі люди чекають цього один від одного	21,7 %	22,7 %
10	Слід враховувати інтереси і права інших	18,4 %	19,8 %
11	Якщо всі так будуть чинити, зло в світі зникне	12,7 %	14,2 %
12	Це відповідає моїм релігійним переконанням	21,7 %	20,2 %
13	Інші поведуть себе по відношенню до мене так само, як і я до них	13,3 %	15,6 %
14	Цим я демонструю іншим свій характер	6,0 %	5,5 %
15	Це мій обов'язок перед самим собою	43,0 %	37,2 %
16	Інакше мені буде соромно перед оточуючими	18,5 %	21,6 %
	<i>Важко відповісти</i>	3,2 %	2,5 %

У дослідженні значущими є відмінності у виборі тільки 5-го (на 1% рівні) і 15-го (на 5% рівні) дескрипторів. Наприклад, статеві відмінності, виявлені в проведеному дослідженні, були менш інформативними. Студенти чоловічої статі частіше за дівчат вибирали 1,3,6,7,10,14 і 15 дескриптори, а жінки частіше за чоловіків 2,4,5,8,9,11,12,13 і 16 дескриптори. Більшість відмінностей виявилися незначущими і не об'єднаними якою-небудь внутрішньою логікою. Проте чоловіки значно частіше за жінок вибирали формальне, а не змістове обґрунтування моральної поведінки 3 ($p < 0,01$), 6 ($p < 0,01$) і 14 ($p < 0,05$), а жінки частіше за чоловіків – релігійне обґрунтування 12 ($p < 0,01$). Ще менш інформативними виявилися вікові відмінності. Відносно стабільна динаміка зниження з віком важливості відповідного мотиву моральної поведінки була виявлена лише стосовно 6, 8 і 10 дескрипторів, не об'єднаних на перший погляд, ніякою внутрішньою логікою. Зате різниця в освітньому рівні опинилася в прямому зв'язку із змістом моральних мотивів респондентів. Результати дослідження показали, що із зростанням рівня освіти у відповідних освітніх стратах збільшувався відсоток людей, що висували як підстави моральної поведінки 1,3,5,6,8,12 і 16 дескриптори, і одночасно знижувалося число осіб, що висували як найважливішу моральну мотивацію своєї поведінки 2,10 і 13 дескриптори. Сутність змістових відмінностей між перерахованими групами мотивів стає зрозумілою завдяки аналізу трьох, що знижують свою важливість із зростанням освіти дескрипторів. Всі три підстави, що увійшли до цієї групи, є зовнішніми по відношенню до індивіда, достатньо формальними, а значить, погано інтеріоризованими і, можливо, слабо осмисленими заборонами або прикладами. В той же час дескриптори першої групи являють собою, в основному, осмислені мотиви індивідів, які стали глибокою особистісно прийнятою підставою переконань.

Важливим фактором диференціації вибірки в проведеному дослідженні виступає самовідчуття соціальності (social feelings) респондентів. Опитуваним пропонувалося самим оцінити свій життєвий стан, обрати для себе одне з наступних чотирьох висловів: «все йде добре, можна жити далі»; «жити не дуже добре, як хотілося б, але я успішно долаю перепони»; «жити дуже важко, але ще можна терпіти»; «життя нестерпне, мій важкий стан вже неможливо витримати». Аналіз отриманих даних показав, що в процесі просування від «яскравих оптимістів» до «крайніх песимістів» збільшується відсоток вибору респондентами 5,6,11,12 і 16 дескрипторів. Якщо відкинути з цього переліку релігійність, частіше яскравіше виражену в осіб низько кваліфікованих і соціально незахищених, то стає зрозумілим, що із зростанням соціального песимізму серед мотивів поведінки посилюються бажання уберегтися від можливого зла і збереження відчуття власної гідності. Подібні настрої найбільш вразливих верств населення вдало лягають в психологічну парадигму «горда бідність» [6, с. 179]. В той же час посилення мотивації при зворотному русі від «крайніх песимістів» до «яскравих оптимістів», виражається

дескрипторами 7,8,15. Цю групу мотивів навряд чи можна сприймати як єдине ціле, оскільки її склали і особисте задоволення, і борг перед самим собою, і інтереси суспільства. В зв'язку з цим доцільно визнати множинність і неоднорідність моральних мотивів, які характеризують поведінку забезпечених, успішних людей. Ми представили фрагмент дослідження, в якому була реалізована спроба вивчення структури моральної свідомості. Отриманий на його основі досвід дозволив зробити ряд висновків про відмінності в мотиваційній сфері різних соціальних груп за віковою, статевою ознакою, рівнем освіченості, релігійності.

Наше звернення до когнітивно-еволюційної концепції морального розвитку особистості пояснюється тим, що вона характеризується низкою особливостей, які уможливають її ефективне застосування у формуванні моральної свідомості майбутніх учителів: ґрунтується на діалогічній, суб'єкт-суб'єктній стратегії виховної взаємодії, що забезпечує свободу морального самовизначення студентів; відповідає віковим особливостям розвитку студентської молоді, якій властивий інтерес до теоретичного аналізу етичних проблем, прагнення пізнати глибинну сутність моральних понять і норм; сприяє розвитку професійно важливих якостей майбутніх учителів: рефлексії, емпатії, здатності до осмислення моральних ситуацій з позицій іншої людини, прогностичних здібностей, критичного мислення; забезпечує не лише інтеріоризацію моральних норм і засвоєння умінь соціальної взаємодії, а й розвиток соціоморального мислення, формування умінь розпізнавати, аналізувати та розв'язувати морально-етичні проблеми.

У процесі виявлення особливостей становлення моральної свідомості студентської молоді було обґрунтовано критерії та визначено рівні сформованості цього феномену в юнацькому віці. У контексті визначення рівнів сформованості моральної свідомості особистості продуктивним є когнітивно-еволюційний підхід, який передбачає врахування не тільки обсягу засвоєних моральних понять і ставлення до них, але й якісних характеристик соціоморального мислення. Орієнтуючись на нього, ми виділяємо три критерії сформованості моральної свідомості студентів: морально-інформаційний, морально-аналітичний і морально-ціннісний. Перший характеризує обсяг та глибину засвоєння особистістю моральних уявлень і понять. Другий відображає характеристики соціоморального мислення особистості: стратегії та прийоми розв'язання моральних проблем; здатність до децентрації; соціальну перспективу поведінки, тобто соціальний контекст, на який особистість орієнтується у ситуаціях морального вибору. Третій критерій характеризує провідні моральні цінності, на які особистість орієнтується в соціальній взаємодії. Означені критерії дали змогу виділити чотири якісно своєрідні *рівні* розвитку моральної свідомості молодих людей: прагматичний, міжособистісно-орієнтований, суспільно-орієнтований, автономно-ціннісний.

Так студенти з *суспільно-орієнтованим рівнем* моральної свідомості вважають, що виконувати свої обов'язки і дотримуватись встановлених правил потрібно заради збереження порядку в суспільстві. Вони орієнтуються на закони і правові акти як на найбільш стабільну і зрозумілу основу для розв'язання моральних проблем. Особистості з цим рівнем властива перспектива пересічного члена суспільства, що ґрунтується на розумінні соціальної системи як установленого, послідовного набору правил і принципів, обов'язкових для членів усього соціуму. Реалізація власних інтересів вважається законною лише тоді, коли узгоджується з підтримкою соціальної системи в цілому. Студенти з *автономно-ціннісним рівнем* моральної свідомості вважають, що правила і закони повинні дотримуватися, оскільки вони є основою суспільної злагоди. Водночас вони усвідомлюють, що закони мають відносний характер і повинні гарантувати благополуччя більшості. Такі цінності, як свобода, почуття власної гідності, на їхню думку, повинні зачатися незалежно від позиції більшості. На цьому рівні моральність вчинків визначається не стільки конформним, стереотипним дотриманням законів і соціальних умовностей, скільки орієнтацією на внутрішні, свідомо прийняті етичні принципи, які ґрунтуються на універсальних моральних цінностях: рівність людей, справедливість і повага до людської гідності.

Внаслідок аналізу було встановлено, що розвиток моральної свідомості студентів закладів вищої педагогічної освіти характеризується низкою особливостей: перебудовою змісту та співвідношення основних мотиваційно-ціннісних орієнтацій, активізацією розвитку самосвідомості, формуванням теоретичних інтересів і потреб, актуалізацією потреби в життєвому самовизначенні, наростанням критичності у сприйнятті моральних норм, становленням довольного рівня моральної саморегуляції.

Отже, у процесі дослідження виявлено, що багатьом студентам властиве відставання у розвитку моральної свідомості. Зокрема, прагматичний рівень моральної свідомості характерний для 34% студентів, міжособистісно-орієнтований – для 44%, суспільно-орієнтований – для 15%, автономно-ціннісний – лише для 7%. З'ясовано також, що багатьом респондентам притаманні неадекватні переконання у сфері регуляції моральної поведінки: Я-центроване, егоцентричне мислення (16%), песимістична оцінка моральності інших людей (12%), перекладення відповідальності за власні вчинки на інших (12%), мінімізація негативних наслідків або романтизація асоціальних вчинків (8%). Результати дослідження засвідчили, що недостатня орієнтація освітнього процесу у закладах вищої педагогічної освіти на формування когнітивних передумов моральної поведінки призводить до відставання багатьох студентів у розвитку моральної

свідомості. У зв'язку з цим існує необхідність в науковому обґрунтуванні педагогічних умов цілеспрямованого формування моральної свідомості майбутніх учителів на етапі їх професійної підготовки.

Експериментально було доведено, що такими умовами виступають: педагогічна підтримка студентів у моральному самовизначенні; залучення їх до колективного обговорення морально-етичних дилем на основі прикладів з літератури і реальних життєвих ситуацій; формування в студентській групі виховного середовища, що активізує засвоєння студентами моральних понять і цінностей; використання групових форм виховної взаємодії, які забезпечують систематичну демонстрацію студентам моральних суджень, що перевищують їх актуальний рівень морального розвитку.

Література

1. Гончаренко С. У. Український педагогічний енциклопедичний словник / С.У.Гончаренко.– Рівне, 2011. – 552 с.
2. Парамонова С. П. Динамика морального сознания / С. П. Парамонова. – Пермь: ПГТУ, 1997. – 286 с.
3. Столин В. В. Самосознание личности / В. В. Столин. – М. : Изд. Моск. Ун-та, 1983. – 364 с.
4. Столяренко О. В. Виховання культури толерантних взаємин у студентської молоді: навчально-методичний посібник / О. В. Столяренко, О. В. Столяренко. – Вінниця: ТОВ «Нілан-ЛТД», 2014. – 248 с.
5. Столяренко О. В. Виховання у школярів ціннісного ставлення до людини: теоретичний та методичний аспекти [Монографія]. Кн. 2. Методологія виховання ціннісного ставлення до людини в учнів загальноосвітньої школи / О. В. Столяренко. – Вінниця: ТОВ «Нілан-ЛТД», 2018. – 408 с .
6. Хвостов А. А. Моральное сознание личности: структура, генезис, детерминанты / А.А.Хвостов.– М., 2005. – 472 с.

References

1. Honcharenko S. U. Ukrainskyi pedahohichnyi entsyklopedychnyi slovnyk / S.U.Honcharenko. – Rivne, 2011. – 552 s.
2. Paramonova S. P. Dinamika moralnogo soznaniya / S. P. Paramonova. – Perm: PGTU, 1997. – 286 s.
3. Stolin V. V. Samosoznanie lichnosti / V. V. Stolin. – M. : Izd. Mosk. Un-ta, 1983. – 364 s.
4. Stoliarenko O. V. Vykhovannia kultury tolerantrykh vzaiemyn u studentskoi molodi: navchalno-metodychnyi posibnyk / O. V. Stoliarenko, O. V. Stoliarenko. – Vinnytsia: TOV «Nilan-LTD», 2014. – 248 s.
5. Stoliarenko O. V. Vykhovannia u shkoliariv tsinnisnogo stavlennia do liudyny: teoretychnyi ta metodychnyi aspekty [Monohrafiia]. Kn. 2. Metodolohiia vykhovannia tsinnisnogo stavlennia do liudyny v uchniv zahalnoosvitnoi shkoly / O. V. Stoliarenko. – Vinnytsia: TOV «Nilan-LTD», 2018. – 408 s .
6. Hvostov A. A. Moralnoe soznanie lichnosti: struktura, genезis, determinanty / A. A. Hvostov. – M., 2005. – 472 s.

Наукове видання

НАУКОВІ ЗАПИСКИ

**Вінницького державного педагогічного університету
імені Михайла Коцюбинського**

Серія: *Педагогіка і психологія*

Випуск 59 • 2019 р.

Підписано до друку 10 жовтня 2019 р.
Формат 60х84/8.
Папір офсетний. Друк цифровий.
Гарнітура Times New Roman. Ум. др. арк. 18,25
Наклад 100 прим.

Віддруковано з оригіналів замовника.
ФОП Корзун Д.Ю.
21027, а/с 8825, м. Вінниця, вул. 600-річчя, 21.
Тел.: (0432) 69-67-69, 603-000.
E-mail: info@tvoru.com.ua, <http://www.tvoru.com.ua>
Видавець ТОВ «Твори»

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до
Державного реєстру видавців, виготовлювачів і розповсюджувачів
видавничої продукції серія ДК № 6188 від 18.05.2018 р.
21027, а/с 8825, м. Вінниця, вул. Келецька, 51а.
Тел.: (0432) 69-67-69, 603-000.